

otvara prostor za daljnja istraživanja o romskoj historiji, identitetu i marginalizaciji.

Zbornik *Historija Roma u Bosni i Hercegovini* interdisciplinarni je i prvi sveobuhvatan naučni pristup historiji romske zajednice na području Bosne i Hercegovine. Ova publikacija je zbog svoje sveobuhvatnosti, raznovrsnosti i vremenskog raspona (16–20. st.) nezaobilazna za istraživače romskih studija, ali i za širu akademsku zajednicu zainteresiranu za pitanja manjina, identiteta i historijske pravde. Zbornik ne samo da dokumentira već i afirmira romsku historiju kao sastavni dio bosanskohercegovačke prošlosti i historije i, što je jako važno, otvara prostor za

dalja istraživanja i javnu raspravu o romskoj historiji, identitetu i marginalizaciji. U isto vrijeme je i osnova i polazna tačka za sva buduća istraživanja u oblastima historije, sociologije, antropologije, prava manjina, kulturnih studija i sl., i materijal na predmetima iz historije, antropologije, studija o manjinama i sl.

Publikacija će u budućnosti pomoći mnogo boljem i jasnijem razumijevanju historije i kulture romske zajednice u BiH. Također, može biti od velike pomoći i civilnom društvu, te aktivistima u pripremi različitih kampanja i afirmaciji romske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Alma Leka

Fahd Kasumović (ur.), *Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive i lekcije iz bh. povijesti*, Sarajevo – Berlin: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet i Fondacija “Heinrich Böll” Sarajevo, 2024, 475 str.

Monografija *Nasilje nad ženama: Diskursi, perspektive i lekcije iz bh. povijesti* objavljena je 2024. godine u izdanju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu i Fondacije “Heinrich Böll” kao dio šireg istraživačkog

projekta koji je realiziran uz podršku Ministarstva za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo i Fondacije “Heinrich Böll”. Urednik izdanja Fahd Kasumović, profesor na Odsjeku za historiju Filozofskog

fakulteta Univerziteta u Sarajevu, okupio je tim autora i autorica iz različitih disciplina na projektu koji je osim same publikacije uključivao i niz popratnih aktivnosti: radionice, javna predavanja i diskusije s ciljem pokretanja društvenog dijaloga o nasilju nad ženama i jačanja svijesti o njegovim historijskim korijenima i savremenim oblicima. Sama knjiga obuhvata deset poglavlja i hronološki prati fenomen nasilja od rimskog doba do savremenog perioda, oslanjajući se na pravne, historiografske, književne, sociološke i medijske izvore.

Knjiga sadrži predgovor, popis ilustracija i tabela, bilješke o transkripciji i transliteraciji, sažetke na engleskom i njemačkom jeziku, indeks te podatke o autorima i autoricama. Takva tehnička struktura omogućava lako snalaženje i upotrebu monografije kako u akademskom tako i u obrazovno-aktivističkom kontekstu. *Predgovor*, koji potpisuje urednik Fahd Kasumović, postavlja teorijsko i metodološko polazište: u uvjetima porasta nasilja nad ženama u savremenom kontekstu autor se pita o historijskim korijenima i kontinuitetima te pojave, istovremeno ukazujući na prazninu u domaćoj

historiografiji koja dosad nije sistemski pristupila ovom problemu.

U prvom poglavlju *Od vatre do okova: Nasilje nad ženama na istočnojadranskoj obali u rimsko doba* Almir Marić vodi čitatelja kroz rimski pravni i društveni okvir, kroz širi kontekst pokazujući kako su žene na širem prostoru današnje Bosne i Hercegovine bile podložne raznim oblicima nasilja, unatoč formalnoj pravnoj zaštiti. Kroz analizu epigrafskih izvora, arheoloških nalaza i rimskog prava rad pokazuje kako su žene, iako formalno-pravno zaštićene, u praksi često bile obespravljene i izložene nasilju – od porodičnog nasilja i prisilnih brakova do seksualnog nasilja i robovskog statusa. Posebna pažnja posvećena je ulozi muža kao *pater familiasa* i njegovom zakonskom pravu da “kažnjava” ženu, što autor s pravom dekonstruira kao institucionalizirani oblik nasilja. Nastavljajući hronološki slijed, Dženan Dautović u drugom poglavlju istražuje položaj žena u srednjovjekovnoj Bosni. Dautović razmatra različite oblike nasilja – fizičko, seksualno, verbalno i ekonomsko, te pokazuje kako su žene iz viših slojeva imale više mehanizama zaštite, dok su žene nižeg statusa ostale ranjive i bez pravne sigurnosti.

Posebna pažnja posvećena je razlici između normativne zaštite (što je zakon propisivao) i praktične primjene tih normi, koja je često zavisila od društvene moći počinitelja i žrtve.

Treći tekst, koji potpisuje sam urednik Zbornika, fokusira se na osmanski period. Kasumović koristi šerijatske izvore, fetve i sidžile kako bi mapirao mogućnosti pristupa žena pravdi, ističući prepreke koje su proizlazile iz šireg kulturnog i institucionalnog konteksta. Rad donosi temeljitu analizu odnosa između idealno propisanih normi i njihove praktične implementacije. Kasumović pokazuje da su žene imale pristup sudovima i mogle pokretati postupke protiv svojih muževa zbog fizičkog nasilja, prijetnji, zlostavljanja ili izostanka materijalne brige, te da su sudovi ponekad donosili i razvod braka kao rješenje. Posebna vrijednost rada ogleda se u kritičkom korištenju izvora i sposobnosti autora da iz šerijatskih i sudskih dokumenata izvuče konkretne slučajeve koji ilustriraju složenost odnosa moći i rodne dinamike u osmanskome društvu.

Složen odnos između modernizacije i rodne neravnopravnosti u radu *Maskulinitet, mizoginija i modernizacija: Seksualno i tjelesno nasilje nad ženama u habsburškoj Bosni*

analizira Amila Kasumović. Autorica ističe kako je ulazak žena u javnu sferu izazvao patrijarhalni otpor izražen kroz seksualno i fizičko nasilje, trgovinu ljudima i femicid. Rad se teorijski oslanja na Sylviju Walby i koncept društveno strukturiranog patrijarhata, dok metodološki koristi arhivske izvore (posebno građu Zemaljske vlade) čija fragmentarnost i selektivnost otvara brojne izazove, ali i svjedoči o samoj naravi institucionalne neosjetljivosti prema nasilju nad ženama.

U period između dva svjetska rata uvodi nas Minela Radušić u poglavlju koje donosi temeljitu analizu seksualnog i fizičkog nasilja nad ženama u Kraljevini SHS s fokusom na Bosnu i Hercegovinu u međuratnom periodu. Autorica pažljivo proučava kako se nasilje nad ženama reflektiralo u društvenim diskursima, medijima i pravosudnom sistemu, oslanjajući se na arhivske izvore, novinske tekstove i zakonsku regulativu. Njeno istraživanje otkriva kako su zakonske norme nominalno štitile žene, dok su mediji nerijetko banalizirali ili senzacionalizirali nasilje, pri čemu je institucionalna zaštita često izostajala. Važan segment poglavlja čini i analiza zakonskih rješenja: iako su određeni oblici nasilja bili zakonski

sankcionirani, praktična primjena zakona bila je izrazito patrijarhalna i često je tolerirala ili ignorirala nasilje nad ženama, posebno kada su počinitelji bili članovi porodice ili lokalne zajednice s društvenim utjecajem. Na traumatično iskustvo Drugog svjetskog rata fokus stavlja Adnan Jahić. Ovo poglavlje donosi detaljnu i potresnu analizu rodno zasnovanog nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini tokom Drugog svjetskog rata, s naglaskom na sistemsko i masovno nasilje koje su počinile ustaške, četničke, njemačke i druge okupatorske i kolaboracionističke snage. Autor se fokusira na seksualno nasilje, masovna silovanja, otmice, prisilna zatvaranja i javna poniženja žena, ukazujući kako je nasilje nad ženama bilo strateški oblikovano i korišteno kao sredstvo zastrašivanja, etničkog čišćenja i društvene kontrole. U radu se koriste brojni primarni izvori – partizanski izvještaji, spisi AVNOJ-a, zapisi iz fondova ZAVNOBiH-a, memoarska građa i svjedočenja preživjelih – koji autentično i potresno svjedoče o razmjerima nasilja, ali i o dubokoj institucionalnoj i historografskoj šutnji koja je uslijedila nakon rata.

Mirza Džananović u sedmom poglavlju oslanja se na analizu novinskog

sadržaja lista *Oslobođenje* kako bi prikazao ambivalentan odnos medija prema nasilju nad ženama u socijalističkoj epohi. Autor polazi od teze da mediji ne odražavaju neutralno društvenu stvarnost, nego je oblikuju i proizvode, te da su kao takvi i instrumenti političkih elita. Analiza se temelji na sadržajnoj analizi uzorka brojeva *Oslobođenja* iz različitih godina, s posebnim fokusom na izvještavanje o nasilju nad ženama. Džananović u uvodu daje kontekst emancipacije žena u jugoslavenskom socijalizmu, ističući zakonske reforme, djelovanje AFŽ-a te opće modernizacijske procese. Međutim, autor vrlo jasno uočava jaz između deklarirane ravnopravnosti i duboko ukorijenjenog patrijarhalnog mentaliteta, koji se odražavao i u novinskom diskursu.

Sabina Subašić Galijatović analizira nasilje nad ženama u kontekstu oružanih sukoba, s naglaskom na međunarodnopravne instrumente, dominantne diskurse o ženskom stradanju i njihove političke implikacije. Autorica pristupa temi interdisciplinarno — povezujući međunarodno pravo, feminističku teoriju i mirovne studije — s ciljem propitivanja načina na koje su žene konstruirane kao subjekti (ili objek-

ti) pravne zaštite, ali i kao politička figura u ratovima, tranziciji i post-konfliktnom miru. Autorica pruža pregled pravnih normi i razvoja međunarodnog kaznenog prava, uključujući presedane koje su postavili ICTY i ICTR (sudovi za bivšu Jugoslaviju i Ruandu). Poseban naglasak stavlja na institucionalizaciju silovanja i seksualnog nasilja kao ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti, što predstavlja važan iskorak u međunarodnoj pravnoj praksi. Ipak, autorica zadržava kritički stav prema formalističkom pristupu prava, koji često zanemaruje širi politički i društveni kontekst u kojem se nasilje događa i sankcionira. Deveti prilog, iz pera Sarine Bakić, razmatra rodno zasnovano nasilje kroz sociološko i kulturološko čitanje struktura moći, normi i šutnje. Polazeći od teorijskih pristupa i kvalitativnih podataka, autorica problematizira načine na koje patrijarhalne vrijednosti, rodne uloge i institucionalni otpor prema promjeni omogućuju i prikrivaju nasilje. Poseban naglasak stavlja na dinamiku moći u profesionalnim i obrazovnim sredinama te na potrebu za transformacijom društvenih normi koje toleriraju nasilje nad ženama.

Na kraju Zbornika Ajla Demiragić otvara pitanje simboličkog nasilja

u školskim lektirama. Autorica polazi od premise da je nasilje nad ženama strukturirani društveni fenomen duboko ukorijenjen u patrijarhalnim narativima, koji se reprodukuju i normaliziraju putem književnosti, osobito one koju obrazuje i ovjerava obrazovni sistem. Pomoću Žižekove distinkcije između subjektivnog i objektivnog nasilja te feminističke metodologije “čitanja s otporom”, Demiragić analizira reprezentacije nasilja nad ženama u djelima iz srednjoškolskog kurikulumu – od *Ilijade* preko Plautovog *Škrtca*, *Patnji mladog Werthera* i *Sto godina samoće* do *Božanstvene komedije*. Pokazuje kako su žene često svedene na simboličke ili funkcionalne figure čiji se glas rijetko čuje, a nasilje nad njima opravdava, prešućuje ili prikazuje kao “normalno”. Iznimku predstavlja Danteova Francesca, kojoj se daje prostor za artikulaciju vlastite patnje. Kroz analizu kanonskih djela autorica problematizira reprezentaciju ženskih likova i poziva na čitanje s otporom kao metodološku i pedagošku strategiju.

Monografija završava uredničkim tekstom *Kada se kritički sagleda duga povijest nasilja*, prijevodom sažetaka na engleski i njemački jezik kao i korisnim indeksima i biografijama